

ВЪТРЕШНАТА СИСТЕМНОСТ ПРИ ОСНОВНИТЕ ТЕРМИНИ НА ЛИНГВИСТИЧНАТА ПРАГМАТИКА

MARIA POPOVA

INTERNAL SYSTEMATICITY OF THE BASIC TERMS
IN LINGUISTIC PRAGMATICS

(Summary)

A model of systematicity was proposed by the author in previous papers. This paper discusses the results of its application on basic terms in Linguistic Pragmatics. The types of systematic relations between these terms are listed and classified. The model is presented as a configuration of taxonomic, partitive and associative links. This type of terminological analysis is presently being used in particular terminographical work related to the compilation of a Dictionary of Basic Terms whose Volume 1 (Natural Sciences) is forthcoming.

А. Уводни бележки.

В предишни свои разработки (Попова 1993; Попова 2003а; Попова 2003б), като се позовавах на постановки от общата теория за системите, на приетите схващания за системността в лексиката, по-специално в терминологията, и на разбирането за термина като двустранна езикова единица, предложих хипотетичен модел на системните отношения между термините. Тук си поставям за цел да покажа някои аспекти от неговото прилагане чрез описанието на системността при основните термини в лингвистичната прагматика, ориентирано към терминографската им стандартизация. В тази статия избрах да обсъждам термини по прагматика поради тяхната неустановеност в сравнение с термините в други по-традиционни лингвистични области, като се надявам по този начин да съдействам за по-нататъшното им изясняване, а оттук, макар и косвено – за развитието на теорията, която ги е създала. Те са ексцерпирани от трудовете главно на наши, но също така и на чуждестранни учени¹, които са посочени в рубриката “Източници на термините”.

Във връзка с ограничаването на търсените резултати като предназначени за терминографската практика се налага да изясня, че изискването за стандартизация (и респ. унификация) на термините в дадена научна област има две страни. Едната се отнася за нейната по-свободна интерпретация, когато в научни изследвания се използват термини, породени от излаганата в тях теория. Тогава тя зависи от разбиранията на всеки отделен автор. Тази нейна страна сега няма да ме занимава, въпреки че също представлява интерес за практиката. Вниманието ми е насочено към другата страна на стандартизацията, която засяга термините, използвани в приложните сфери, каквито са например речниковото дело и обучението, където терминът излиза в някаква степен от теорията, която го е създала и в която “живее”, и се свързва с всички останали термини от дадената област (а и от други области), отразяващи понякога различни теории, обясняващи обаче едни и същи обекти. Затова задачата на този вид стандартизация е да намери общите признаци в описанията на различните автори и чрез системното им организиране да представи една относително непротиворечива терминология, необходима за успешната комуникация между учените и за изучаването на съответната област от бъдещите специалисти.

Метатермините в моята разработка, които като идея са взети от общата теория на системите, са: система, концепт на системата, субстрат на системата, структура на системата (Уемов 1978; Кобрин 1981; Марусенко 1983). Към тях добавям вътрешна (същностна) системност и външна (функционална) системност, класификационна и импликационна (партитивна и асоциативна) системност (Попова 1993; Попова 2003а; Попова 2003б), които ще доуточня с оглед на конкретното им приложение и ще разширя с някои нови моменти, произтичащи от тази разработка.

Следвайки теорията на А. И. Уемов (1978), под концепт на системата разбирам начина за изразяване на понятийно-семантичните отношения в съответната предметна област, който осигурява комуникацията. Ще спра вниманието си върху двата обобщени признака, присъстващи в тази дефиниция. Единият е ‘начинът на изразяване’, който в разглеждания тук случай е чрез термини и отношения между тях. Ще уточня, че термините са субстратът, а отношенията – структурата на терминологичната система (дадената тук или която и да е друга). Този признак смятам за вътрешно свойство на системата. Другият признак е ‘осигуряване на комуникация’, който като функция на системата е нейно външно свойство, тъй като не произтича от същността \mathbb{L} (субстрата + структурата), а се задава отвън. От това следва, че терминологичната система има смисъл за науката, само ако изпълнява тези две главни задачи: 1) фиксира, респ. изразява знанията чрез термини и 2) осъществява комуникация. Тук се налага да подчертая, че комуникативната \mathbb{L} задача, в която и да е предметна област, не би могла да се реализира, ако тя не се разграничи от терминологиите на останалите предметни области, а също така и от общоупотребимата лексика. Както може да се направи заключение от трудовете на редица автори (срв. правилото за шестте стъпки на Караулов 1976: 77, резултатите от изследването на Скороходко 1974 и др.), цитирани в някои мои публикации (Попова 2003а: 59; Попова 2003б), границата между отделните предметни области, респ. и между техните терминологии не е толкова рязка и отчетлива, а напротив – плавна и размита (което например се обяснява и с математическата теория за размитите множества).

И така, тези два признака от значението на метатермина концепт на системата използвам като основа, от която извеждам двата вида системност: вътрешна (същностна) системност и външна (функционална) системност. Предмет на това изследване ще бъде само вътрешната системност в областта на прагматиката като лингвистична дисциплина (или теория).

Б. Теоретични основания.

За построяването на конкретния модел, по който се установява и респ. описва вътрешната системност в дадена съвкупност от термини (която може да бъде както ограничена група от термини, така и цялата терминология на дадена научна или професионална област), съм си послужила със следните теоретични постановки:

- Схващането на М. В. Никитин за двата вида връзки между понятията – импликационни и класификационни (Никитин 1979). То е приложено в част I. “Импликационна и класификационна системност”.

- Представата за значението на термина като за сложна структура от семантични признаци (очертана и разработена въз основа на два лингвистични метода – компонентен анализ, срв. напр. Гак 1977: 14 и сл.; Кузнецов 1980: 14 и сл. Василев 1981: 21–25, и падежна (ролева) граматика, срв. напр. Филмор 1968; Филмор 1981а; Филмор 1981б; Апресян 1974: 119–133; Богданов 1977: 51–59 и др.). Тази представа е приложена в част II. “Значението на термина като източник за системообразуващи признаци”.

- Разбирането за необходимостта от обособяване на още една област в понятийно-семантичната същност на термина, а именно – наред с понятието (респ. метатермина) значение на термина, чиито признаци се извеждат от дефиницията му, да се въведе и понятието (респ. метатермина) съдържание на термина, чиито признаци се извеждат от описанието му (тази идея съм лансирала в предишни свои разработки, главно във връзка с теорията и практиката на терминологичната номинация, срв. Попова 1990: 14–18; тя е използвана и за структуриране на речниковите статии в тълковно-енциклопедичния терминологичен речник “Речник на основните термини. Т. I. Природни науки” – под печат). Това разбиране е приложено в част III. “Съдържанието на термина като източник за системообразуващи признаци”.

I. Импликационна и класификационна системност.

Като се позовавам на М. В. Никитин за двата вида отношения между понятията (отношение на съседство – импликация, и отношение на сходство – класификация), определям два типа системност – импликационна и класификационна. (Бих искала да подчертая, че това деление е независимо от делението на вътрешна и външна системност, поради което се прави в границите на всяка една от тях.)

1. Под импликационна системност разбирам схема (модел) от такива отношения между термините, която (чрез референтите² им) моделира реално съществуващи отношения между обектите (същините) в действителността, а именно тяхното съседство (модификация по Никитин 1979: 95). На по-ниско равнище на абстракция отделям два подтипа импликационна системност.

1.1. Единият подтип наричам партитивна системност (би могъл да се нарече още партономична или меристемна), тъй като с него означавам отношенията между: ‘цял обект (цяла същина) и негова (нейна) съставна част’, т.е. ‘цяло - част’; ‘съставна част и обект (същина, към който (която) тя принадлежи’, т.е. ‘част - цяло’. Напр. отношенията между термините растение (‘цяло’) и стъбло (‘част’), корен (‘част’), т.е. ‘цяло - част’; отношенията между корен (‘част’) и растение (‘цяло’), т.е. ‘част - цяло’.

1.2. Другият подтип импликационна системност наричам асоциативна. С него означавам отношенията на съседство между обектите (същините), участващи в дадена реална ситуация, която на семантично равнище се представя като предикативна “сцена”, в която референтите³ изпълняват своите “роли”, зададени от предиката. Тези “роли”, както е известно, се установяват чрез метода на Ч. Филмор, в т. нар. падежна (ролева) граматика (срв. Филмор, цит. съч.; приложени към термините срв. Попова 1990: 36–38; 2000: 45–60). Тук отнасям както отношенията между предиката (‘действие’) и зададените от него “изпълнители” с техните “роли” (напр. ‘вършител’, ‘обект’, ‘резултат’, ‘цел’ и т. н.), така и отношенията между “изпълнителите”. Такива са напр. отношенията: между ‘действие’ и ‘цел’, срв. с термините речева дейност (‘действие’) и речево общуване (‘цел’); между ‘вършител’ и ‘обект’, срв. с термините участник, по-конкретно отправител (‘вършител’) и речево съобщение (‘обект’).

2. Под класификационна системност разбирам схема (модел) на такива отношения между термините, която (чрез референтите² им) моделира сходството и различието между обектите (същините) от действителността, установени от субекта на познанието. От този тип са отношенията между родов термин и неговите видови термини, където е отразено сходство по общ (т.е. наличието на интегриращ) признак и различие по други (т.е. наличие на диференциращи) признаци. Тук освен йерархични отношения в двете посоки (‘род - вид’ отгоре надолу и ‘вид - род’ отдолу нагоре) се наблюдават и отношения на съподчиненост (по дадено основание за деление) между ‘вид₁’, ‘вид₂’ ... ‘вид_n’, които се отнасят към общ род, т.е. имат като интегриращ признак този род. Напр. отношенията: между родовия термин говорен звук и неговите видови термини гласен звук и съгласен звук (‘род - вид’); между видовия термин гласен звук (респ. съгласен звук) и родовия термин говорен звук (‘вид – род’); между видовите термини гласен звук и съгласен звук, съподчинени помежду си (‘вид₁ – вид₂’) спрямо общия родов термин говорен звук.

II. Значението на термина като източник за системообразуващи признаци.

Представата за значението на термина като за сложна структура от признаци (семи) дава възможност всеки един от тези негови признаци да се съпоставя с термините от набелязаната съвкупност и по такъв начин да се установява дали сред тях има такъв термин или термини, които да му съответстват – пряко или косвено. За да изясня какво разбирам под израза “да му съответстват”, ще взема за пример значението на термина речева дейност, отразено в следната дефиниция: “Дейност за създаване на реч, чиято цел е общуване при наличието на определени знания”. То се състои от интегралния признак ‘действие респ. съвкупност от действия’ (в дефиницията: “дейност”) и диференциалните признаци ‘резултат’ (в дефиницията: “създаване на реч”), ‘цел’ (в дефиницията: “общуване”) и ‘условие’ (в дефиницията – “при наличието на определени знания”). Поради ограничението в тази статия да се разглежда само вътрешната системност, тук се абстрахирам³ от интегралния признак. Спирам вниманието си само върху диференциалните признаци и установявам, че:

- 1) на признака 'резултат' съответства терминът реч;
- 2) на признака 'цел' съответства терминът речево общуване;
- 3) на признака 'условие' съответства терминът комуникативна компетентност.

В случая съответствието е толкова ясно изразено, че всеки един от тези термини може да се включи в дефиницията на речева дейност не само като семантичен признак, но и като структурен компонент, срв. с парафразата: 'речева дейност е дейността, която създава реч и има за цел да осъществи речево общуване при наличието на комуникативна компетентност'.

Този признак, който има като съответствие термин или термини в дадена терминологична съвкупност, ще наричам системобразуващ признак. А терминът, към чиято семантична структура принадлежи този системобразуващ признак, ще наричам системобразуващ термин. (По принцип повечето от термините в дадена система са системобразуващи, било то за вътрешна или за външна системност, което обаче не изключва наличието и на немалко количество термини, от които не излизат системни връзки.) Трябва да добавя, че всяка система обикновено започва от един термин, който задава или поражда всички останали, някои – пряко, но повечето – косвено чрез сложно разклонение на признаците си в определена йерархия, т.е. в посока надолу (което се опитвам да покажа по-нататък чрез конкретния анализ).

III. Съдържанието на термина като източник за системобразуващи признаци.

Както е известно, значението на термина (респ. и дефиницията) се състои само от най-необходимите, най-съществени признаци: 1) за идентифициране на означения обект чрез причисляването му към по-общ (който е и по-висш в системната йерархия) клас и 2) за разграничаването му сред групата от еднородни на него подкласове. Затова не може да се очаква, че дефиницията ще съдържа всички системобразуващи признаци. В такъв случай за намирането им смятам, че е подходящо да се използва и съдържанието на термина, в което, както съм отбелязвала в предишни свои публикации (срв. напр. Попова 1990: 14–17), присъстват всички признаци на означения обект – както съществените, така и несъществените; както пораждащите системни отношения, така и онези, които нямат връзка със системността. Ако то (съдържанието) се структурира, като се обособят съставлящите го признаци, също както при значението, те ще могат да се съпоставят с дадената съвкупност от термини и ще бъде възможно да се установят системните им съответствия.

Ще взема за пример термина речево общуване, в чиято дефиниция има признаци, които са достатъчни за неговото идентифициране и диференциране, но отсъстват признаци, които пораждат вътрешносистемни отношения. Срв. "Общуване с помощта на естествения (човешкия) език", където признакът 'действие' = "общуване" идентифицира означената дейност, а признакът 'средство' = "естествения (човешкия) език" го разграничава от всички други видове общуване (напр. от общуване с жестове). (Тези признаци, както отбелязахме по-горе, не пораждат вътрешносистемни отношения. Трябва обаче да добавим, че те също са системни признаци, но от по-широката сфера на външната системност, тъй като имат своето място в други лингвистични области). Вътрешносистемните признаци са от съдържанието на термина. Те са 'обмяна на информация' и 'видове речево общуване'. Първият от тях 'обмяна на информация' има като свои съответствия термините акт на речево общуване и речева ситуация, които отразяват съставните части на обобщено представеното от него действие. Вторият признак 'видове речево общуване' като свои съответствия поражда термините пряко речево общуване и непряко речево общуване, устно речево общуване и писмено речево общуване, официално речево общуване и неофициално речево общуване.

В. Анализ.

За да бъде по-нагледен и по-лесен за възприемане, анализът на системността ще се направи в две части. В първата част ще се проследи схемата, по която се разгръщат системните отношения, за да се очертае конфигурацията на системата и да се покаже мястото на всеки термин в нея. Във втората част ще се разгледат групите на всеки един от термините, които пораждат системни отношения.

I. Структура на системата "Основни термини по прагматика" (вж. и проследи приложената графична СХЕМА).

Началната точка, която дава посоката за разгръщане на дадената система, е терминът речева дейност, който е зададен в дефиницията на избрания дял от езикознанието, наречен прагматика, срв. "Дял от езикознанието, който изучава речевата дейност"⁴. Системобразуващият признак 'предмет, който се изучава' може да се разглежда като конкретизация на отношението 'действие → обект', в което терминът речева дейност следва да се означава като 'обект на действието'. В по-обобщен смисъл, на по-високо равнище на абстракция това отношение е от асоциативен импликационен тип. Трябва да отбележа, че в случая се наблюдава обичайният тип отношение между термин, назоваващ дял от науката, и термин, назоваващ нейния предмет за изучаване. Затова то, макар да е важно за общата типология на системните отношения, не е от значение за установяване на специфичната структура на дадената система, която има своя неповторима конфигурация от ограничен брой типове отношения, които в обобщеното им съдържание могат да се прилагат при изучаването и описанието на системността във всяка една конкретна научна или професионална област. Интерес тук обаче представляват системобразуващите признаци на термина речева дейност. Образно казано, те се разгръщат по йерархията надолу като по две успоредни линии и създават: по едната линия – асоциативни импликационни отношения с термините реч (като назоваващ резултата от речевата дейност), комуникативна компетентност (като назоваващ предпоставката за извършване на речева дейност) и речево общуване (като назоваващ целта на речевата дейност) и по другата линия – класификационни отношения с термините, назоваващи видовете речева дейност: аудирание, говорене, писане, четене, превод.

Своето развитие структурата продължава чрез термина речево общуване, който поражда следните успоредни помежду си системни отношения: 1) С термините речева ситуация и акт на речево общуване, които означават съставните части на речевото общуване, т.е. отношение 'цяло – част' (от партитивен импликационен тип); 2) С термина естествен език, назоваващ средството, чрез което се извършва речевото общуване, т.е. отношение 'действие - средство' (от асоциативен импликационен тип) и 3) С термините пряко речево общуване, непряко речево общуване, официално речево общуване, неофициално речево общуване, писмено речево общуване и устно речево общуване, които назовават видовете речево общуване, т.е. отношение 'род – вид' (от класификационен тип). В тази последна група между видовете термини се наблюдават и нейерархични (хоризонтални) системни отношения, от една страна – между всичките шест термина, съподчинени на общ родов термин, вследствие на което имат общ интегрален признак, и от друга страна – между

опозиционните термини по два един спрямо друг: пряко речево общуване и непряко речево общуване – в опозиция по признака [± посредник]; официално речево общуване и неофициално речево общуване – по признака [± обществена значимост на общуването]; устно речево общуване и писмено речево общуване – по признака [± звучене (участие на говорния апарат)].

По-нататъшните отношения, произтичащи от термина естествен език, излизат от границите на вътрешната системност, поради което не са обект на настоящото изследване, но ще представляват интерес при изучаване на външната системност.

Йерархичното (вертикалното) разгръщане на вътрешната системност, излизащо от термина речево общуване, продължава по две успоредни линии чрез термините речева ситуация и акт на речево общуване, всеки един от които образува своя системна група. По едната линия терминът речева ситуация поражда партитивни импликационни отношения с термините участник (комуникант), речево съобщение, речева сфера и речева обстановка. Пак по същата линия надолу термините участник (комуникант) и речево съобщение продължават развитието на структурата, първият – чрез класификационни отношения с видовете си термини отправител и получател (след което всеки от тях продължава йерархичните връзки надолу по вертикалата до изчерпване на теоретичните дадености), а вторият – чрез партитивни импликационни отношения с термините предмет на речевото съобщение, цел на речевото съобщение и функция на речевото съобщение. По линията, излизаща от термина речево съобщение, системност надолу по йерархията поражда терминът функция на речевото съобщение чрез своите видови термини познавателна функция, емоционално-изразителна функция и подбудителна функция (след което всеки един от тях продължава йерархичната верига надолу по вертикалата до изчерпване на теоретичните дадености).

По другата успоредна линия йерархични системни връзки излизат от термина акт на речево общуване по следните две успоредни линии: 1) По първата – с термина речев акт (речева изява, реплика), който назовава съставните части на акта на речевото общуване (от партитивен импликационен тип); 2) По втората – с термините участник (комуникант): 'действие – вършител', речево съобщение: 'действие – обект', речева сфера: 'действие – място' и речева обстановка: 'действие – условие' (от асоциативен импликационен тип).

По-нататъшното разгръщане на системата по йерархията надолу се дължи на термините речев акт (речева изява, реплика), участник (комуникант) и речево съобщение. Първият термин поражда партитивни импликационни отношения с термина изказване ("речевата изява се състои от едно или повече изказвания"), а вторият и третият – същите отношения, които вече описахме по линията, излизаща от термина речева ситуация.

II. Системообразуващи термини и техните групи.

До тук беше описана в обобщен вид структурната схема на интересуващата ни система, която дава представа за нейната цялост, дължаща се на взаимната свързаност на съставлящите я термини.

В тази (а именно втората) част вниманието ще бъде насочено към онези детайли от субстрата на системата, т.е. към тези признаците на всеки един отделен термин, които пораждат отношенията му с другите термини в системата. За тази цел ще бъдат разгледани съответните термини и техните системни групи. В дадения масив те са: речева дейност, речево общуване, речева ситуация, акт на речево общуване, участник (комуникант), речево съобщение, функция на речевото съобщение и речева изява (речев акт, реплика).

1. Речева дейност. Въз основа на описанията в специалната литература се извеждат необходимите и достатъчни признаци на означеното понятие, за да се състави дефиницията на термина като отражение и респ. модел на неговото значение. Първият признак е интегрираният, който го идентифицира с класа понятия от по-висок ранг, т.е. с 'дейности' – или въпросът се отнася за вид дейност. Той може да се означава с лексемата дейност или с нейната парафраза съвкупност от действия. Тъй като се дефинира предикативно изразяван компонент, в дефиницията следва да намерят място такива диференциални признаци, които представят семантичните роли в предикативната сцена. В случая те са 'резултат', 'цел' и 'предварително условие'. Следователно дефиницията може да бъде оформена така: 'Дейност (сложна съвкупност от действия) за създаване на реч, чиято цел е общуване при наличието на определени знания'. В нея се наблюдават три системообразуващи признака – 'резултат', от който произтича терминът реч; 'цел', от който произтича терминът речево общуване, и от 'условие' – терминът комуникативна компетентност. В описанието на понятието речева дейност се обръща внимание и на видовете речева дейност, които са назовани с термините аудиране, говорене, четене, писане и превод. Техните признаци обаче не са необходими за определяне на същността на назованата дейност (тъй като са от колокационната, респ. от екстенционалната област на отразяващото я понятие), поради което не се включват в значението, а оттук и в дефиницията на термина. Те са несъществени за значението на термина, но съществени за системообразуването, тъй като предопределят класификационните отношения на дадения термин с неговите видови термини.

Като определящ за структурата и оттук за образуването на системата терминът речева дейност поражда следните типове системност, проявяваща се: а) В асоциативни импликационни отношения, където като 'действие' задава ролите: 'резултат' (чрез термина реч); 'цел' (чрез термина речево общуване) и 'условия' (чрез термина комуникативна компетентност) и б) В класификационни отношения 'род – вид' с термините аудиране, говорене, четене, писане, превод.

2. Речево общуване. В дефиницията на този термин "Общуване с помощта на естествения (човешкия) език" се съдържат два признака: а) идентифицираният, който го отнася към по-обща сфера, поради което значението му подлежи на стесняване и конкретизация; изразен е чрез общоупотребимата лексема общуване; б) диференцираният признак 'средство' ("чрез естествения език"), който го разграничава от другите видове общуване; изразен е чрез термина естествен език. Следователно в нея присъстват признаци, които имат своето основно място в други системи. Единият, 'общуване', с по-общ смисъл и с по-висок йерархичен ранг, е от общоупотребимата лексика. Другият, '(чрез) естествения език' се дефинира в друга терминологична система. Със своя признак 'средство за общуване' обаче се включва и в дадената терминологична система и, както се вижда от схемата, произтича от термина речево общуване.

Терминът речево общуване поражда вътрешносистемните си отношения не чрез признаци от значението, а чрез признаци от съдържанието си. Те са 'обмяна на информация' и 'видове речево общуване'. Конкретизират се чрез други термини: първият признак – в неговите съставки, т.е. обмяната на информация се състои от 'актове на речево общуване' и 'ситуация на речево общуване', които се назовават чрез термините акт на речево общуване и речева ситуация, а вторият – във видовете му, които се назовават чрез термините пряко речево общуване, непряко речево

общуване, официално речево общуване, неофициално речево общуване, устно речево общуване и писмено речево общуване. Всеки един от тях има допълнителен, специфичен само за него признак, съществен за системообразуването. Напр. за термина пряко речево общуване той е [– посредник] в съотношение с [+ посредник] за термина непряко речево общуване.

Като определящ за структурата, а оттук съществен и за системообразуването, терминът речево общуване създава следните типове системност, проявяващи се: а) В партитивните му импликационни отношения ('цяло – част') с термините акт на речево общуване ("съставна част на речевото общуване, в която единият от участниците отправя, а другият получава съобщение") и речева ситуация ("съставна част на речевото общуване, в която отправянето и получаването на съобщение става само при определени обстоятелства"), т.е. без наличието на която и да е от посочените съставки не може да съществува речево общуване; б) В асоциативното му импликационно отношение 'действие – средство' с термина естествен език, т.е. речевото общуване може да се осъществи само чрез естествения човешки език; в) В класификационните му отношения 'род – вид' с термините пряко речево общуване, непряко речево общуване, официално речево общуване, неофициално речево общуване, устно речево общуване и писмено речево общуване.

3. Речева ситуация. В дефиницията на този термин "Ситуацията, в която протича речевото общуване, състояща се от участници, езиково съобщение, място и обстановка" се съдържат: а) идентифициращият признак, изразен чрез общоупотребимата лексема ситуация и подлежащ на стесняване и конкретизация от останалите признаци в дефиницията, и б) четирите диференциращи признаци, всеки един от които е системообразуващ в дадената терминология, срв. участник в речевото общуване (комуникант) (с дефиниция: "Всеки един от двамата участници в речевото общуване, които периодично сменят ролята си на отправител и получател"), речево съобщение (с дефиниция: "Информацията, която се предава от едно лице на друго или на други лица"), речева сфера (с дефиниция: "Мястото, където се предават и приемат речевите съобщения, и вида на информацията, която съдържат, напр. битова речева сфера и информация за всекидневието") и речева обстановка (с дефиниция: "Обстановката, която се създава от начина на общуване, напр. пряко или от разстояние, официално или неофициално и др."). Типът на системното отношение също е фиксиран в дефиницията, срв. "състояща се от", т.е. изразява партитивни импликационни отношения.

4. Участник в речевото общуване (комуникант). В дефиницията на термина (вж. в т. 3) са зададени неговите видове. Следователно влиза в класификационни отношения 'род – вид' с термините отправител (адресат) и получател (адресант).

5. Речево съобщение. В дефиницията на този термин (вж. в т. 3) признакът 'информация' може да се разглежда като системообразуващ в обобщен смисъл, ако с неговото съдържание се свържат термините предмет на речевото съобщение, цел на речевото съобщение и функция на речевото съобщение. По такъв начин терминът речево съобщение влиза в партитивни импликационни отношения с трите горепосочени термина.

6. Функция на речевото съобщение. В дефиницията му "Изразяването на основната цел на речевото съобщение" в обобщен смисъл се съдържа системообразуващ признак, а именно 'цел', който експлицитно е представен при описанието на неговото съдържание: "Основните функции на речевото съобщение се свързват с изразяването на мисли за предмети, действия, явления, с изразяването на чувства, оценки и отношения към нещата от действителността, с изразяването на молба, заповед, апел или зов". Следователно терминът функция на речевото съобщение поражда системни отношения от класификационен тип с видовете си термини познавателна функция, емоционално-изразителна (експресивна) функция и подбудителна (апелативна) функция.

7. Акт на речево общуване. В неговата дефиниция "Основна единица на речевото общуване, в която единият от участниците има ролята на отправител, а другият – на получател на речевото съобщение" се съдържат признаците 'вършител', 'получател' и 'обект', които са системообразуващи за асоциативни импликационни отношения. В нея в имплицитен вид се съдържат и признаците за съставните части на речевия акт, срв. "отправя се съобщение", "получава се съобщение", т.е. налице са две речеви изяви (два речеви акта). А в съдържанието (респ. в описанието му) се откриват и други системообразуващи признаци, срв. "Актът на общуване се извършва в определена речева ситуация и притежава всички нейни компоненти".

И така, терминът акт на речево общуване поражда следните типове системност, проявяваща се: а) В асоциативни импликационни отношения с термините участник в речевото общуване (комуникант), където отношението е 'действие – вършител и получател'; речево съобщение – 'действие – обект'; речева сфера – 'действие – място' и речева обстановка – 'действие – начин'; б) В партитивни импликационни отношения с термина речев акт (речева изява, реплика), т.е. 'цяло – част', ако се приеме, че актът на речевото общуване се състои от два речеви акта (изяви) – на отправителя и на получателя. (Тук си служим с известна условност – "ако", тъй като в теорията няма единство – различните автори дефинират по различен начин термините акт на речево общуване и речев акт.)

8. Речев акт (речева изява, реплика). Тук дефинициите са две: "Речево единство, реализирано без прекъсване от единия участник в акта на общуването" и "Най-малката единица на речевата дейност, съотносима с изказването". От съдържанието (респ. описанието) на термина ще добавя и следното: "Двата речеви акта – на отправителя и на получателя на съобщението са съставните части на основната единица на речевата дейност – т.е. на акта на речевото общуване".

Привеждането на две дефиниции и на допълнителни факти в случая е наложително поради противоречие в теорията, респ. в схващането на различните автори, което налага да се вземе условно решение, както в т. 7.

Въпросът, който възниква от теорията (но не се потвърждава от естественото състояние на нещата), е дали речевият акт (респ. речевата изява, реплика) се състои от едно или от повече изказвания, срв. в двете дефиниции: в първата речевият акт е означен като речево единство, което предполага, че няма ограничение за броя на изказванията; във втората речевият акт е означен като единица, съотносима с изказването, което води до предположението, че речев акт и изказване са синонимни термини. По мое мнение естественото положение на нещата е в полза на първата дефиниция, което позволява, макар и в условен смисъл да се приеме, че терминът речев акт (респ. речева изява, реплика) поражда системно отношение от партитивен импликационен тип с термина изказване, т.е. речевият акт (респ. речевата изява, реплика) се състои от едно или повече изказвания, които обаче представляват смислово единство.

Едно такова решение на въпроса дава основание за единно разбиране и относно съставните части на акта на речевото общуване, а именно, че те са два речеви акта (две речеви изяви, две реплики), което в известна степен сменя

условността на решението ни в т. 7.

Г. Изводи:

1. В зависимост от разположението на термините в така очертаната конфигурация (срв. с т. I в част В и с приложената СХЕМА), произтичащо от системообразуващите им признаци, структурата на системата представлява единство от следните отношения:

1.1. Позиционни отношения:

1.1.1. Йерархични позиционни отношения (вертикално разположение на термините един спрямо друг), които вървят отгоре надолу, напр.

прагматика ® речева дейност ® речево общуване ® пряко (респ. непряко, официално, неофициално, писмено, устно) речево общуване;

прагматика ® речева дейност ® речево общуване ® естествен език;

прагматика ® речева дейност ® речево общуване ® речева ситуация ® участник ® отправител (респ. получател);

прагматика ® речева дейност ® речево общуване ® речево съобщение ® функция на речево съобщение ® познавателна (респ. емоционално-изразителна, подбудителна) функция.

1.1.2. Съподчинени позиционни отношения (хоризонтално разположение на термините един спрямо друг), когато термините произтичат от един по-горе стоящ (родов) термин и имат общ признак за деление, напр. пряко речево общуване, непряко речево общуване, официално речево общуване, неофициално речево общуване, устно речево общуване, писмено речево общуване.

1.1.3. Опозиционни отношения, които могат да се разглеждат и като частен случай на съподчинените отношения. При тях признактът за деление се реализира в неговите опозиционни варианти, срв. напр. с признака [± посредник] при термините пряко речево общуване [-] и непряко речево общуване [+].

1.1.4. Повтарящи се (също така евентуално пресичащи се) позиционни отношения, когато даден термин се включва в успоредно разположените вертикални линии на два или повече термина, напр. терминът участник (също така и речево съобщение, речева сфера и речева обстановка) произтича един път от термина речева ситуация като негова съставна част, т.е. от партитивните отношения, и втори път – от термина акт на речево общуване като изпълнител на “ролята” ‘вършител’ в неговата предикативна “сцена”, т.е. от асоциативните отношения.

1.2. Семантични отношения:

1.2.1. Импликационни – партитивни и асоциативни – отношения. (На по-ниско равнище на абстракция асоциативните отношения се конкретизират напр. като ‘действие ® вършител’, ‘действие ® обект’, ‘действие ® резултат’, ‘действие ® средство’, ‘действие ® цел’, ‘действие ® място’, ‘действие ® условие’ и т. н.) Напр. речева ситуация към участник, речево съобщение, речева сфера, речева обстановка – партитивни отношения: ‘цяло – част’; акт на речево общуване към естествен език – асоциативни отношения: ‘действие – средство’.

1.2.2. Класификационни отношения, напр. речево общуване към пряко речево общуване, непряко речево общуване, официално речево общуване, неофициално речево общуване, устно речево общуване, писмено речево общуване като ‘род – вид’.

2. По-голямата част от термините разгръщат своите отношения в дадената система, т.е. става въпрос главно за вътрешна системност. Наблюдават се обаче и случаи, когато термини от дадената система пораждат връзки и с термини, които имат своята определеност в друга система (т.е. налице са елементи и на външна системност), напр. терминът речева дейност – с термина реч; речево общуване – с термина естествен език.

3. Системообразуващи са както признаци от значението (респ. в дефиницията), така и от съдържанието (респ. в описанието) на термина. Наблюдава се, че в дефиницията се дават признаци, които образуват асоциативни, по-рядко партитивни импликационни отношения, а по изключение – класификационни отношения.

4. Изводите от т. 3 дават възможност системообразуващите признаци да се разграничат от “необходимите признаци”. “Необходимите” са признаците, които се включват в значението (респ. в дефиницията) на термина, за да идентифицират и диференцират означения обект. Системообразуващите признаци могат да бъдат, но могат и да не бъдат “необходимите” за значението на термина, тъй като те имат смисъл не толкова за структурирането на отделната единица, колкото за организирането на съвкупността в единно цяло, което се нарича терминологична система.

Д. Заключение.

Предложеният модел за организиране на дадена съвкупност от термини в система е приложен в лексикографската обработка на материала за Речника на основните термини, чийто първи том е под печат (“Речник на основните термини. Т. I. Природни науки”), а останалите (вкл. и “т. II. Хуманитарни науки”, от който са разгледаните тук термини) се съставят в Секцията по терминология и терминография към Института за български език при БАН.

БЕЛЕЖКИ

¹ Термините от трудовете на чуждестранните учени се представят в българския превод от авторите, които ги използват.

² Референтите разглеждам като съотносими с понятието, срв. с ономасиологичната верига (респ. с пътя на номинацията): от обект, съотносим с действителността, → към денотат, съотносим с представата за обекта, → към референт, съотносим с понятието за обекта, → към сигнификат, съотносим с ономасиологичната структура (която в семасиологичен план се нарича вътрешна форма), → към външната (звуковата) форма на термина.

³ Абстрахирам се от интегралния признак, тъй като в дадения случай той е резултат от външносистемни отношения – породен е от термин, принадлежащ към друга система.

⁴ Поради ограничение за обема на статията тук оставям без внимание другите три разбираня за прагматиката като

наука.

ИЗТОЧНИЦИ НА ТЕРМИНИТЕ

- Ван Дейк, Т. А. Вопросы прагматики текста. – В: Новое в зарубежной лингвистики, 1978, VIII.
 Джъбай Лиу. Изучаването на българския език в Китай. – Съпоставително езикознание, 1988, № 1.
 Димитрова, Ст. Г. А. Золотова. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва, Наука, 1982. –
 Съпоставително езикознание, 1986, № 1.
 Йорданова, Л. Към теорията на речевата дейност. – Съпоставително езикознание, 1981, № 2.
 Леонтъев, А. А. Язык, речь, речевая деятельность, М., 1969.
 Леонтъев, А. А. Речевая деятельность. – Основы теории речевой деятельности. М., 1974.
 Ницолова, Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език, С., 1984.
 Ницолова, Р., Пенчева, М. Logic, Pragmatics and Grammar (ed. Ö. Dahl). Lund, Studentlitteratur, 1977. –
 Съпоставително езикознание, 1982, № 3.
 Стоянова, Ю., Фетваджиева, С. Някои проблеми на прагматиката в развитието на детската реч. – Съпоставително
 езикознание, 1986, № 1.
 Хофманова, Я. Някои основни моменти в развитието на лингвистичната прагматика през осемдесетте години. –
 Съпоставително езикознание, 1988, № 4 – 5.
 Schlieben-Lange, B. Linguistische Pragmatik. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1975.
 Searle, J. R. Speech acts. Cambridge, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1974: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.
 Богданов 1977: Богданов, В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Л.
 Василев 1981: Васильев, Л. М. Семантика русского глагола. М.
 Гак 1977: Гак, В. Г. Сопоставительная лексикология. М.
 Кобрин 1981: Кобрин, Р. Ю. О понятиях “терминологии” и “терминологическая система”. – Научно-техническая
 информация, сер. 2, N 88.
 Кузнецов 1980: Кузнецов, А. М. Проблемы компонентного анализа в лексике. М.
 Марусенко 1983: Марусенко, М. А. Системный подход в научно-технической терминологий. – Научно-техническая
 информация, сер. 2, N 1.
 Никитин 1979: Никитин, М. В. О семантике метафоры. – Вопросы языкознания, № 1.
 Попова 1993: Попова, М. Система и системность в терминологията. – Български език, № 3.
 Попова 2003а: Попова, М. Системността в терминографската обработка в Речника на европейската интеграция. –
 В: Германците и българите в диалог, № 2, С.
 Попова 2003б: Popova, M. A System Approach in Terminography. – In: Terminology at the Time of Globalization,
 Ljubljana.
 Скороходко 1974: Скороходько, Э. Ф. Семантические связи в лексике и в текстах. – В: Вопросы информационной
 теории и практики. ВИНТИ, М., № 23.
 Уемов 1978: Уемов, А. Л. Системный подход и общая теория систем. М.
 Филмор 1968: Fillmore, Ch. The Case for Case. – In: Universals in Linguistic Theory. New York, 1968.
 Филмор 1981а: Филмор, Ч. Дело о падеже. – В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X., М.
 Филмор 1981б: Филмор, Ч. Дело о падеже открывается вновь. – В: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. М.